

Meertaligheid in multicultureel Europa: de status van immigrantentalen thuis en op school

GUUS EXTRA EN KUTLAY YAĞMUR

Deze tekst gaat in op de hoofdlijnen van het rapport 'Language diversity in multicultural Europe. Comparative perspectives on immigrant minority languages at home and at school.' Dit rapport is tot stand gekomen op verzoek van de UNESCO en is door deze organisatie ook op ruime schaal verspreid. Het rapport kan worden geraadpleegd op www.unesco.org/most en ontleent zijn actualiteit aan de bedreigde positie van het onderwijs in eigen taal voor immigrantenkinderen. In Nederland wordt dit onderwijs met ingang van het schooljaar 2004/2005 afgeschaft en wordt teruggekeerd naar eentalig basisonderwijs voor een leerlingenpopulatie met een toenemende multiculturele en multilinguale samenstelling.

In de Europese Unie (voortaan EU) vinden er tal van veranderingen plaats op politiek, sociaal, economisch, cultureel en taalkundig gebied ten gevolge van processen van migratie en minderheidsvorming. Het traditionele concept van de natiestaat komt steeds meer onder druk te staan. Europese beleidsmakers proberen enerzijds economische en politieke integratie in een vergrote EU te bereiken, anderzijds proberen ze cultureel pluralisme

en diversiteit van talen te beschermen en te bevorderen. Diversiteit en pluralisme worden beschouwd als randvoorwaarden (en dus niet als obstakels) voor politieke en economische integratie. Op papier hebben minderheden velerlei rechten met betrekking tot taal. Deze documenten zijn echter vooral gericht op regionale minderheidsgroepen; immigrantengroepen worden gewoonlijk uitgesloten als het om dergelijke rechten gaat. Het Europese publieke discours over regionale talen en immigrantentalen vormt één van de hoofdthema's van het rapport.

Gedurende de afgelopen decennia zijn er veel nieuwkomers in EU-landen terechtgekomen via arbeidsmigratie en gezinshereniging; recentelijk betreft het voornamelijk vluchtelingen van verschillende continenten. De komst van deze groepen heeft nieuwe sociale, culturele en politieke vragen opgeroepen en stelt bovendien nieuwe eisen aan maatschappelijke instituties als de school. In het rapport wordt de status van immigrantentalen thuis en op school vanuit een interdisciplinaire invalshoek aan de orde gesteld, waarbij vijf verschillende perspectieven betrokken worden, te weten fenomenologische, demografische, sociolinguïstische, taalrechtelijke en onderwijskundige perspectieven.

Fenomenologisch perspectief

Het fenomenologisch perspectief betreft de manier waarop nieuwkomers en hun talen in Europa in het publieke discours worden benoemd. Het gaat daarbij allereerst om het verband tussen de concepten 'taal' en 'identiteit', met name 'etnische' versus 'nationale' identiteit.

De concepten etniciteit en etnische identiteit hebben een complexe lading. Ze verwijzen naar eigenschappen van meerderheids- en minderheidsgroepen in termen van een gezamenlijke taal, cultuur, religie, geschiedenis, herkomst of ras. In al deze gevallen wordt verwezen naar feitelijke (objectieve) en/of vermeende (subjectieve) groepskenmerken. Veranderingen op nationaal, Europees en mondiaal niveau hebben geleid tot de conceptualisering van een transnationale en meervoudige identiteit die niet langer wordt beperkt door één bepaalde natiestaat. Deze nieuwe identiteit vraagt om grensoverschrijdende kennis en vaardigheden van EU-burgers in de omgang met cultureel pluralisme en diversiteit van talen.

Europa heeft een rijke verscheidenheid aan talen. Dit gegeven wordt meestal geïllustreerd met een verwijzing naar de nationale talen van de EU. De inwoners van Europa spreken echter veel meer talen, zoals Welsh en Baskisch of Arabisch en Turks. Deze talen worden gewoonlijk 'minderheidstalen' genoemd, hoewel er in Europa als geheel geen meerderheidstaal bestaat; alle talen worden in feite gesproken door een getalsmatige minderheid. De talen waarnaar hierboven verwezen wordt, zijn voorbeelden van respectievelijk regionale talen (Welsh, Baskisch) en immigrantentalen (Arabisch, Turks). Europese landen hebben tal van maatregelen getroffen ter ondersteuning van regionale talen. Talen als Baskisch, Catalaans, Fries en Welsh worden in juridisch en onderwijskundig opzicht ondersteund op scholen. Een dergelijke ondersteuning voor immigrantentalen ontbreekt. Hoewel deze

talen door immigrantengroepen zelf vaak als kernwaarden van culturele identiteit worden beschouwd en thuis om die reden aan hun kinderen worden doorgegeven, worden ze veel minder dan regionale talen beschermd door positieve actieprogramma's, met name in het onderwijs. In de praktijk wordt het leren en zeker het onderwijzen van immigrantentalen door sprekers van dominante talen en beleidsmakers vaak als obstakel voor integratie beschouwd. Richtlijnen en aanbevelingen ten aanzien van immigrantentalen op Europees niveau zijn schaars en sterk gedateerd.

In het Europese publieke discours worden immigrantengroepen vaak als *buitenlanders* (*foreigners*, *étrangers*, *Ausländer*) beschouwd, zelfs wanneer ze beschikken over de nationaliteit van het land waarin ze wonen. Het is bovendien gebruikelijk om naar hun talen te verwijzen als talen die niet territoriaal, niet regionaal, niet autochtoon of niet Europees zijn. De oproep tot integratie van nieuwkomers staat sterk in contrast met deze taal van uitsluiting. Deze conceptuele uitsluiting in plaats van insluiting in het Europese publieke discours komt voort uit een restrictieve interpretatie van de begrippen burgerschap en nationaliteit.

Demografisch perspectief

Het demografisch perspectief betreft het gebruik, de waarde en de effecten van verschillende demografische criteria om (school)populaties in een multiculturele samenleving te definiëren en te identificeren. Veel EU-landen hebben een groeiend aantal immigrantenpopulaties die vanuit cultureel en taalkundig perspectief sterk verschillen van de autochtone meerderheidspopulatie. Ondanks een restrictief immigratiebeleid in de meeste EU-landen luidt de prognose dat immigrantenpopulaties zullen blijven

groeien als gevolg van een toenemend aantal politieke vluchtelingen, het openstellen van de interne Europese grenzen en politieke en economische ontwikkelingen in Centraal- en Oost-Europa en in andere regio's van de wereld. Inmiddels heeft meer dan een derde van de bevolking beneden de vijfendertig jaar in verstedelijkt West-Europa een immigratieachtergrond en dit aandeel wordt alleen maar groter.

Betrouwbare demografische informatie over immigrantengroepen in EU-landen is om verschillende redenen echter moeilijk te verkrijgen. Over sommige groepen of landen is geen actuele informatie voorhanden of zijn nog nooit data verzameld. Bovendien weerspiegelen officiële statistieken alleen immigrantengroepen met een legale verblijfsstatus. Een andere bron van verschil vormen de gebruikte methoden van dataverzameling, variërend van gegevens uit nationaal bevolkingsonderzoek tot meer of minder representatieve steekproeven. Nog belangrijker echter is dat de twee meest gebruikte criteria voor immigrantenstatus, te weten nationaliteit en/of geboorteland, in de loop van de tijd steeds minder bruikbaar worden door een toenemende trend van naturalisatie en intergenerationele geboorten in het land van verblijf. Daar komt nog bij dat inwoners uit voormalige koloniën vaak per definitie al de nationaliteit van het migratieland hebben.

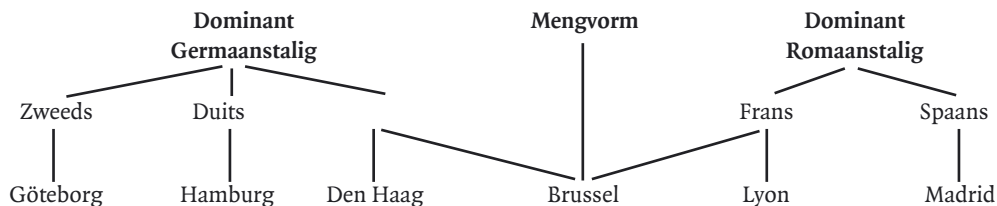
Tegen deze achtergrond is het zinvol om vanuit internationaal perspectief in te gaan op methoden die gebruikt worden voor de definitie en identificatie van multiculturele bevolkingsgroepen in landen met een langere geschiedenis van migratie en minderheidsvorming. Gelet op het afnemende belang van nationaliteits- en geboortelandcriteria in de Europese context kunnen de gecombineerde criteria van zelftoerekening (etniciteit) en thuistaalgebruik, net als in dominant Engelstalige migratielanden als de VS,

Canada, Australië en Zuid-Afrika, aangemerkt worden als potentieel veelbelovende alternatieven om basisinformatie te verkrijgen over de toenemende multiculturele samenstelling van Europese natiestaten. Als gevolg hiervan convergeren de demografische criteria voor sprekers van regionale talen en immigrantentalen. De meerwaarde van thuistaalstatistiek is dat ze belangrijke inzichten kunnen bieden in de distributie en vitaliteit van thuishalen van verschillende bevolkingsgroepen en zodoende ook tot bewustwording van meertaligheid en culturele diversiteit kunnen leiden. Empirisch verzamelde gegevens over thuistaalgebruik spelen ook een cruciale rol in het onderwijs. Dergelijke gegevens leiden niet alleen tot bewustwording van meertaligheid op multiculturele scholen, maar zijn in feite onmisbare instrumenten voor overheidsbeleid inzake het leren en onderwijzen van de nationale meerderheidstaal als eerste of tweede taal en het leren en onderwijzen van minderheidstalen. Voor de uitkomsten van gemeentelijke thuistaalpeilingen op Nederlandse basisscholen wordt verwezen naar Extra e.a. (2002).

Sociolinguïstisch perspectief

Het sociolinguïstisch perspectief heeft betrekking op de distributie en vitaliteit van immigrantentalen in Europa. In deze context staan de doelstellingen, onderzoeksmethode en eerste uitkomsten centraal van het *Multilingual Cities Project*, uitgevoerd in zes grote multiculturele steden in verschillende EU-lidstaten, onder auspiciën van de *European Cultural Foundation* in Amsterdam. Met het oog op geografische spreiding en variatie in dominante taalomgeving is gekozen voor een opzet van dit internationale stedenproject, zoals weergegeven in figuur 1.

Er doen zich tal van theoretische en praktische vragen voor bij het verzamelen van

Figuur 1: Opzet van het Multilingual Cities Project

thuisstaalgegevens en het ontwerpen van een vragenlijst voor afname bij grote aantallen informanten. Om een concreet beeld te geven van dergelijk grootschalig onderzoek worden het ontwerp en de eerste bevindingen van het project gepresenteerd in één van de zes deelnemende steden, namelijk de multiculturele gemeente Den Haag (zie Extra e.a. 2001).

De gehanteerde onderzoeksmethode laat zien dat accurate informatie over verschillende taalgroepen van wezenlijk belang is voor effectief beleid. De vragen die in de taalpeiling zijn opgenomen geven de beschikking over verschillende dimensies van taalgebruik. Op basis van de resultaten van deze taalpeiling kunnen onderzoekers en beleidsmakers belangrijke immigrantengemeenschappen in zeer verschillende contexten identificeren, beschrijven en vergelijken. Met behulp van de verkregen gegevens kan voor iedere taalgemeenschap een taalprofiel geconstrueerd worden. Dit taalprofiel bestaat uit vier gewogen dimensies in termen van taalvaardigheid, taalkeuze, taaldominantie en taalpreferentie. De gegevens maken het tevens mogelijk een pseudolongitudinaal taalprofiel en een taalvitaliteitsindex voor iedere taalgemeenschap op te stellen. In een stad als Den Haag worden bij 49% van de basisscholieren en bij 42% van de leerlingen in het voorgezet onderwijs thuis naast of in plaats van Nederlands andere talen gesproken. In totaal konden 88 verschillende thuis talen worden getraceerd, waarvan de top-20 vaker dan 100 maal werd

genoemd. Het Turks komt naar voren met de hoogste taalvitaliteit, op de voet gevolgd door Somalisch en Farsi. De hoge vitaliteit van het Turks is opmerkelijk vanwege zijn langere migratiegeschiedenis in Nederland dan het Somalisch of Farsi.

Taalrechtelijk perspectief

De status van regionale talen en immigrantentalen wordt belicht aan de hand van bestaande internationale verklaringen over taalrechten. Het accent ligt op een belangrijke deelverzameling van zowel mondiale als Europese verklaringen, met name op het niveau van de VN, UNESCO, EU en Raad van Europa. Regionale talen en immigrantentalen worden zeer verschillend behandeld in een aantal van deze documenten. Beargumenteerd wordt dat het nodig is om tot een integrale en overkoepelende aanpak te komen waarin deze verschillen gelijkgetrokken worden in termen van taalrechten als mensenrechten.

Europese natiestaten en instellingen hebben tal van verklaringen ontworpen en gepubliceerd over de bescherming van mensenrechten in het algemeen en van taalrechten in het bijzonder. Het integratieve ideaal van de EU is om te handelen op basis van gemeenschappelijke rechten en verantwoordelijkheden en van universele waarden als democratie, vrijheid van meningsuiting, rechtsbescherming en respect voor mensenrechten. Tegen deze achtergrond is het nodig om geen

verschillende categorieën te scheppen van taalrechten voor regionale minderheidsgroepen tegenover immigrantengroepen, maar alle groepen met dezelfde maat te meten.

Terwijl taalrechten van regionale minderheidsgroepen erkend worden door internationale en Europese verklaringen, worden taalrechten van immigranten meestal genegeerd. Wetgeving en statuten over minderheidstalen leiden daardoor niet tot insluiting, maar tot uitsluiting. Europese landen roepen op tot integratie met behoud van pluralisme door middel van EU-beleid, maar hun taalgebruik ten aanzien van immigrantengroepen is discriminerend van aard. Het *European Charter for Regional or Minority Languages* van de Raad van Europa garandeert expliciet uitsluitend de rechten van regionale minderheidsgroepen. Het toekennen van speciale rechten aan één categorie minderheidsgroepen en het onthouden van diezelfde rechten aan andere groepen is moeilijk te verenigen met het principe van gelijke mensenrechten voor iedereen. De enige richtlijn die iets zegt over migrantentalen is de verouderde EU Richtlijn 77/486 uit 1977, maar die betreft naar de letter alleen interne EU-migranten.

Onderwijskundig perspectief

Het onderwijskundig perspectief richt zich op het onderwijsbeleid en de onderwijspraktijk met betrekking tot immigrantentalen in Europa en elders. De nadruk ligt op twee case-studies over positieve actieprogramma's in zeer verschillende contexten, namelijk in de deelstaat Noordrijn-Westfalen in Duitsland en in Victoria State in Australië. Bovendien wordt vergelijkend onderzoek ondernomen naar de *status quo* van onderwijs op dit gebied in zes EU-landen in termen van doelgroepen, argumenten, doelstellingen, evaluatie, minimaal aantal leerlingen, curriculumstatus, bekostiging en leermiddelen.

Om verschillende redenen is het belang-

rijk om informatie te verschaffen over goede voorbeelden uit de onderwijspraktijk, want niet alle EU-landen sluiten immigrantentalen uit van hun schoolprogramma. Het Noordrijn-Westfaalse voorbeeld inzake *Muttersprachlicher Unterricht* (MSU) is in velerlei opzichten opmerkelijk:

- MSU is onderdeel van een door de overheid gesteunde onderwijsfilosofie ten gunste van meertaligheid en multiculturaliteit in een landelijke en Europese context;
- MSU wordt aangeboden in een breed spectrum van talen en voor een breed spectrum van doelgroepen, onafhankelijk van de nationaliteit en/of het geboorteland van leerlingen of ouders;
- talen worden aangeboden op ouderlijk verzoek, indien er voldoende leerlingen worden ingeschreven en er gekwalificeerde docenten beschikbaar zijn;
- leervorderingen via MSU worden bij voorkeur vastgesteld met behulp van tweetalige toetsen in plaats van eentalig-Duitse toetsen;
- ouderlijke interesse voor en betrokkenheid bij MSU worden gestimuleerd;
- MSU wordt aangeboden onder regulier toezicht van de onderwijsinspectie;
- MSU wordt verzorgd door (bij)geschoolde docenten;
- leermiddelen worden ontwikkeld met overheidssteun en zijn onderworpen aan kwaliteitscontrole.

Al deze maatregelen zijn bedoeld om een positieve atmosfeer te stimuleren, zowel op scholen als in de maatschappij als geheel. Omdat leerlingen weten dat hun taal en cultuur gerespecteerd worden door het schoolstelsel, ontwikkelen deze leerlingen bovendien een positiever zelfbeeld. Tevens worden op deze manier interculturele communicatie en wederzijdse tolerantie bevorderd. Ten slotte laat het voorbeeld van Noordrijn-Westfalen zien dat beleidsmakers niet uitsluitend voor achterstandsbeleid, maar ook voor diversi-

teitsbeleid gekozen hebben.

Met soortgelijke maatstaven in gedachten wordt een voorbeeld van positieve actie in de deelstaat Victoria in Australië gepresenteerd. De Australische context is uiterst leerzaam om de verschuiving van assimilatiebeleid naar cultureel pluralisme in de afgelopen decennia te illustreren. Multicultureel beleid in Victoria geeft Australiërs de vrijheid hun taal en cultuur te behouden binnen een sociaal samenhangend kader van gedeelde waarden, inclusief het respect voor democratische processen en instellingen. Er wordt van niemand, individuen noch groepen, gezegd dat ze onvoldoende integreren. De maatschappelijke doelstelling van meertaligheid wordt in Victoria State gerealiseerd doordat het leren van meer dan één taal niet alleen een opgave is voor immigrantenkinderen, maar voor alle kinderen. Afgezien van Engels als eerste of tweede taal leren alle kinderen op school een *Language Other Than English* (LOTE) als eerste, tweede of vreemde taal. Genoemde voorbeelden van positieve actie in Duitsland en Australië staan in schril contrast met de afschaffing van onderwijs in eigen taal voor allochtone basisscholieren in Nederland.

Toekomstperspectief

Het toekomstperspectief is in overeenstemming met tal van oproepen van de Europese Commissie gericht op het bevorderen van meertaligheid voor alle kinderen in een multicultureel Europa. Elk Europees statuut over meertaligheid zou inclusief van aard moeten zijn en gericht op het bevorderen en beschermen van minderheidstalen zonder verder onderscheid te maken. Het wordt als een merkwaardig verschijnsel beschouwd dat het leren en onderwijzen van regionale minderheidstalen algemeen en als vanzelfsprekend wordt verdedigd met het oog op culturele diversiteit, terwijl dit zelden een belangrijk argument is om immigrantentalen te leren en onder-

wijzen. Om de taalrechten van kinderen met verschillende achtergronden te garanderen moeten er nieuwe richtlijnen opgesteld worden en moeten dergelijke richtlijnen meer bindende kracht krijgen in de verschillende EU-lidstaten. Europese landen worden in toenemende mate multicultureel van samenstelling. De (h)erkenning van culturele diversiteit vormt tegen de gepresenteerde achtergrond geen obstakel, maar een noodzakelijke randvoorwaarde voor het bereiken van sociale cohesie.

LITERATUUR

Extra, G., Aarts, R., Avoird, T. van der, Broeder, P. & K. Yağmur (2001). *Meertaligheid in Den Haag. De status van allochtone talen thuis en op school*. Amsterdam: European Cultural Foundation.

Extra, G., Aarts, R., Avoird, T. van der, Broeder, P. & K. Yağmur (2002). *De andere talen van Nederland: thuis en op school*. Bussum: Coutinho.

Extra, G. & K. Yağmur (2002). *Language diversity in multicultural Europe. Comparative perspectives on immigrant minority languages at home and at school*. MOST Discussion Paper 63. Paris: Unesco.